

ТЕРОР И ЗЛОЧИНИ АУСТРОУГАРСКЕ НАД СРБИМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 1914–1918.

Анстракт: У раду је указано на злочине забележене у "Сарајевском листу" и "Српској зори" које је Аустроугарска спровела против Срба у Босни и Херцеговини од 1914. до 1918.

Кључне речи: Срби, Аустроугарска, 1914–1918, Босна и Херцеговина, злочини, хапшења, таоци, интернирања, терор, затвори, логори.

Масован терор и многобројне злочине Аустроугарска је починила над Србима у Босни и Херцеговини током Првог светског рата. О томе овде доносимо податке на основу онога шта су забележили "Сарајевски лист"¹ и "Српска зора – L'Aurore Serbe".² У првом листу су имена Срба којима је судским путем одузето босанскохерцеговачко држављанство током 1914. и 1915. године, а у другом су наведени злочини и облици терора, именовани инспиратори и учиниоци злодела и пострадали Срби, уз навођење сведока.

Припремајући анексију Босне и Херцеговине Аустроугарска је настојала да сваки покушај отпора њеним намерама спречи и драстично санкционише и правним актима. С тим циљем је Земаљска влада за Босну и Херцеговину донела 21. VII 1907. године Наредбу о исељавању, коју је у време Првог светског рата, 13. X 1914, допунила само једном одредбом, а она гласи: "...доказана чињеница, да је неки босанско-херцеговачки земаљски припадник за рата или ратне погинуоци или за унутарњих немира дигао оружје на оружану силу или се споразумио с непријатељем па оставио земљу".³ По њој су изрицане правоснажне пресуде којима је појединим Србима и читавим породицама одузимана

¹ Званичне владине новине су под тим називом излазиле од друге половине јуна 1881. године.

² "Српска зора – L'Aurore Serbe", независни лист српске демократије, појавила се у Сарајеву 6. XI 1918. по новом календару; излазила је до новембра 1922, када је пресељена у Београд. Од бр. 140 из заглавља је избачен француски текст и додата је парола *Сви Срби Србији – Србија свим Србима*. Њен власник и уредник био је Ђорђе А. Чокорило.

³ *Гласник закона и наредаба за Босну и Херцеговину, година 1914*, Сарајево 1914, 498.

босанскохерцеговачка припадност, односно држављанство.⁴ Судаћи по местима у којима су донете те пресуде, види се да их је највише било у срезовима који су у источном делу Босне и Херцеговине, према и уз реку Дрину. Из тога може се закључити да је то рађено с једним одређеним циљем, а то је да се направи тампон-зона и раздвоји српски народ с обе обале Дрине.⁵

Непокретна и покретна имовина Срба пресудама је проглашавана "пропалом у корист босанско-херцеговачког земаљског ерара", тј. одузимана им је и постајала је државна својина. На такве пресуде оштећени се нису могли ником жалити и нису имали било какву правну заштиту. Одузета имовина исказивана је и вредносно. Од покретне имовине одузимани су у покућству столови, столице, клупе, ормари, сандуци, посуђе, бурад, каце, ракијски казани, дрвена грађа (јапија), дрва, вуна, хаљине, рубље, ћилими, брашно, као и летина (кукуруз, пшеница, купус, пасуљ, кромпир, тикве, сено) и стока (телед, краве, овце, коњи). Кметовско право уживано на некретнинама, такође је одузимано. Онима који нису били одељени од својих породица одузета имовина уписана је као државна из половине, четвртине, седмине, деветине, дванаестине, шеснаестине итд., у зависности од тога колико им је припадало имовине.

"Српска зора – L'Aurore Serbe" је већ у свом другом броју од 28. X/10. XI 1918. установила рубрику *Захтијевамо у име правде, реда и мира*.⁶ У њој је

⁴ Имена тих Срба, како је већ речено, забележио је и донео "Сарајевски лист". Он је био званично владино гласило, па се подаци које је донео и саопштио могу сматрати веродостојним документима. Наведени лист, који нам је за 1914. и 1915. годину био доступан, прва имена објавио је у бр. 299 од 22. XI/5. XII 1914. Потом их је донео у: бр. 310 од 3/16. XII; бр. 311 од 4/17. XII; бр. 318 од 11/24. XII; бр. 320 од 13/26. XII; бр. 321 од 14/27. XII; бр. 324 од 17/30. XII 1914; бр. 16 од 3/16. I 1915; бр. 64 од 19. II / 4. III; бр. 146 од 12/25. V; бр. 305 од 18. XI и бр. 308 од 22. XI 1915. Ово засигурно нису коначни и потпуни подаци. Наглашавамо да је "Сарајевски лист" који смо прегледали некомплетно сачуван, па је велика вероватноћа да има података и у неким од бројева које нисмо видели.

⁵ Томе у прилог говоре чињенице да је у Власеничком срезу из девет села у 58 породица босанскохерцеговачко држављанство одузето од 220 лица, у Кладањском из седам села у 40 породица од 172 лица, Рогатичком из 63 села у 212 породица од 963 лица, Требињском из осам села у 49 породица од 186 лица, Сарајевском из два села у 59 породица од 256 лица, Фочанском из три села у 26 породица од 90 лица, Сребреничком из 10 села у 18 породица од 55 лица, Бањалучком из шест села у шест породица од шест лица, Брчанском из једног села у једној породици од једног лица, Лијевањском из Лијевна у четири породице од девет лица, Мостарском из Мостара у једној породици од једног лица и Невесињском из четири села у четири породице од 14 лица. Укупно је у 12 наведених срезова из 115 села у 478 породица од 1.973 лица одузето босанскохерцеговачко држављанство.

⁶ Рубрици је у бр. 4 од 3/15. XI 1918. додат поднаслов *Апел на Н. Вијеће*, који није стављан у сваком броју, док је од бр. 33 (6/19. I 1919) промењен поднаслов у *Апел на Централну Владу у Београду*. Захтеви у њој означени су редним бројевима, по принципу *numerus sigens*. Ознаке су у почетку писане словима, а потом арапским бројевима. Захтеви су објављивани до бр. 125 од 24. VII / 6. VIII 1919, закључно с редним бројем 246. Два захтева објављена су без редног броја и то у бр. 132 од 4/17. VIII и у бр. 165 од 27. IX / 10 X исте године. Само у овом последњем броју и још на два места тужитељ је потписан именом и презименом, а на већини других места

указивала на терор и злочине које су аустроугарска власт и појединци спровели над Србима и тражила је кажњавање свих извршилаца таквих дела. Од Народног већа с правом је затражила да похапси познате злочинце и зликовце из времена рата. Ако то оно не уради, онда ће она износити "њихова имена и њихова злодјела". Убрзо је почела објављивати имена лица која су чинила недела и наводити њихов терор и злочине за које, углавном, нису одговарали. Уместо да су кажњени, они су били и награђени јер су остали у служби или су чак и напредовали.

Први захтеви, између осталих, били су да се: поврати ћирилица у Босни и Херцеговини; свуда укину немачки званични и приватни натписи; притворе сва лица за која се поуздано зна да су иницијатори или извршиоци почињених злодела над невиним жртвама у Босни и Херцеговини; притворе, после истраге, она лица из Сарајева за које се говорило да су пљачкала београдски Народни музеј; одмах притворе сви учесници седнице из 1914. године, на којој је дата иницијатива и донет план за разбијање и пљачкање српских радњи и домова и поведе истрага против оних за које се зна да су били духовни иницијатори или творци напада на туђа добра; суди свим среским поглаварима, државним адвокатима, судијама и начелницима који су имали ма каквог удела у убијању невиних Срба, разбијању, паљевини и пљачкању њихове имовине; процени и надокнади учињена штета Србима за време рата; нелегално стечена имовина одузме у корист оних који су у току рата оштећени; из Народне гарде одмах отпусте шуцкори и ветерани, као и да Народно веће по унутрашњости из свог чланства избаци и одмах суди недостојне личности, а то су оне које су биле познате као зликовци и тлачитељи за време аустроугарског режима, али и да оно и Народна влада објављују извештаје са својих седница, како би народ био обавештен о њиховом раду.

Захтевано је да Народна влада одузме уживане привилегије свим страним предузећима (банкама, пиварама, фабрикама шпирита, транспортним друштвима, шумским предузећима итд.), а и да води истраге против предузећа и њихових чиновника који су оштетили земљу, као што су били "Eissler" и "Ortlieb", шумска предузећа из Беча.

Треба рећи да је било и примера када је информација погрешно донета, па је уместо на злочинца указано на невиног човека. Зато је редакција, уз исправке, апеловала и молила оне који су слали пријаве "да пишу разговјетно и да наводе доказе. Истину, само чисту истину треба износити".⁷ Понеки пут у захтеву нису наведени начини на које су Срби прогоњени када је тражено да се из службе отпусти лице које их је прогонило. Другом приликом нису наведена

наведени су сведоци злочина. Без навођења рубрике изнет је један захтев у бр. 179 од 30. X / 12. XI 1919. Прегледани примерак "Српске зоре" нема бројеве 6, 75, 81, 91 и 119, у којима су наведени захтеви, а бројеви 11, 28, 82, 86, 90 и 114 уопште немају захтеве.

⁷ "Српска зора", I, 1918, бр. 12 (24. XI / 6. XII), 2.

имена повешаних Срба, као ни место на којем је извршен злочин, када је захтевано да се покрене судски поступак против инжењера Хосе, којем није наведено име, "због толиких невиних људи, које је вјешао!"⁸ Нису остала незабележена ни имена лица која су пружала услуге и поступала људски с таоцима и другим заточеницима.⁹ На неколико места презиме исте личности писано је различито. Тражено је да се неке истраге, вођене и током рата, обнове.

Колико је аустроугарској власти сметао сваки помен српског имена види се из захтева. Већина обичних и виђенијих Срба у Босни и Херцеговини били су јој "велеиздајници". Поред тога, она је "велеиздајничким" окарактерисала ручне радове (везове са српском круном, српске ћилиме), српске књиге, нарочито народне песме, издања Српске књижевне задруге, слике и све што је имало српско обележје, па су многи врло драгоцени предмети заплењени и уништени. Какве је и колико апсурдне размере то имало најбоље илуструју пресуде среских уреда. Једна од њих била је у Дервенти, против трговца Радослава Вујадиновића. Он је кажњен с 2000 круна или два месеца затвора зато што су аустроугарском режиму акт "великосрпске пропаганде!" представљале чак и дечије играчке. Да су папирни војници којим случајем били "српски", вероватно би Вујадиновић био осуђен на смрт вешањем! Пресуду је потврдила окружна власт, а укинута је на интервенцију Земаљске владе, па је он одмах узет као талац!¹⁰

Како је већ наведено, по завршетку рата многи злочинци и прогонитељи Срба нису били у затворима, а већи део био је и у служби. Зато су грађани самоиницијативно предузимали акције против прогонилаца који су и даље обављали своје функције као да се ништа није догодило.¹¹

⁸ То му није било довољно, па се иживљавао и даље. Женама је силом стављао у руке комаде конопца с вешала и говорио: "Man soll mir wirtschaften lassen, ich hänge alle Serben auf!" (Можете ми препустити посао, обесићу све Србе!). "Српска зора", I, 1918, бр. 5 (6–9/19–22. XI), 3.

⁹ Исто, II, 1919, бр. 113 (13/26. VI), 2. Да би разјаснила убиство свештеника Максимовића, за кога се говорило да је на смрт осуђен у канцеларији среског поглавара Перковића у Високом, "Српска зора" је спровела анкету и установила следеће: "Госп. Перковић не само да није никада зла радио, него је многим Србима помагао, гдје год је могао. Односно попа Максимовића с Илијаша осуда је пукла, али не по заповједи г. Перковића, него злогласног мајора Мали-а, који је дошао у Високо са још два официра и изабирао жртве као месар волове. Сведок против г. Перковића Мудрис Салибеговић је све могуће чинио против г. Перковића, да га дигне са његова мјеста, како би довео злогласнога поглавара Храсницу. Госп. Перковићу ми честитамо и добро желимо, да се награде његова дјела, како би их могао у већем положају продужити." "Српска зора", I, 1918, бр. 18, (7/20. XII), 1–2.

¹⁰ Исто, бр. 103 (25. V/7. VI), 2.

¹¹ У Мркоњић Граду грађани су 30. децембра 1918. закључили да децу не шаљу у школу док је њен управник Никола Топали, против којег је поднесено више тужби и који је био судски кажњен. Он је прогањао и потказивао властима или полицији Србе и с поглаваром Готесманом слао их у Арад, где су неки умрли. Отимао је народу вуну и говорио да је за војску, па ју је продавао. Као референт за дељење помоћи давао је ономе који би му донео пунију торбу. Из школе је искључивао муслиманску децу без икаквог разлога. "Српска зора", II, 1919, бр. 47 (1/14. II), 1.

Поред злочина убиства, терор над Србима спровођен је путем потказивања, рушења и пљачкања имовине у демонстрацијама, истрага оружја, вођења у таоце и интернирање, реквизиција, узимања у војску и других злостављања и прогањања.

Скоро у свим местима Босне и Херцеговине после атентата у Сарајеву, наизглед спонтано, дошло је до разбијања, рушења, паљења, пљачкања српских радњи, трговина, кућа као и српских православних цркава. Та недела имала су своје организаторе и вође.¹² Веома су ретки били изузеци када је окружни

¹² У Габели је то био Мартин (Маријан) Семљак, главар железничке станице, са саучесницима. "Српска зора", II, 1919, бр. 43 (25. I/7. II), 2.

Штарман Јосип (Шарман Јозеф), чиновник у земљишном катастру, био је подстрекач и организатор масе католичких сељака који су провалили у српску православну цркву у Љубушком и све у њој сравнили са земљом, демолирали школу и учитељски стан, а у три куће све уништили. Мајци Светозара, Богољуба и Николе Јелића рекао је: "Ви сте жена, али сте окотили псе". "Српска зора", II, 1919, бр. 33 (6/19. I), 1–2; бр. 116 (20. VI/3. VII), 2.

Предводник демонстраната у Тешњу био је срески поглавар Едуард Сонефелд (Соленфелд). Он није хтео примати тужбе Срба против шуцкора. Масовно их је и болесне узимао за таоце. На вешала је послао свештеника Матију Поповића из Власенице. Дао је да се потказују први домаћини из Тешањског среза, па их је одведено 118 у ратни суд у Тузлу где су неки умрли у затвору, а многи касније по мађарским логорима. "Српска зора", I, 1918, бр. 7 (11/24. XI), 2.

Организатори и предводници демонстрација у Коњицу били су: фра Блаж Јерковић, порезник Петар Анчић, трговац Петар Дика, ципелар и подначелник Анто Павловић, предратни начелник Цафер-бег Хаџи Хусејновић и начелник за време рата Идриз-бег Хаџи Хусејновић. Госпођа Анчићка, по њеној причи бивша дворска дама краљице Драге, командовала је са свога прозора приликом демонстрација да руља лупа прозоре на Терзића кући, која је била поред њене. "Српска зора", II, 1919, бр. 104 (26. V/8. VI), 2.

Учитељ Фрањо Судар из Бусоваче с учитељицом Филоменом Твртковић је водио бусовачку руљу и бунио је говорима држаним на сваком ћошку са стола који су за њим носили. Вођа бугојанских Хрвата Стјепан Субашић, потпредседник Народног већа у Бугојну, приредио је демонстрације. "Српска зора", I, 1918, бр. 18 (7/20. XII), 1; II, 1919, бр. 32 (4/17. I), 2.

Покретачи и вође разбијачких, пљачкашких и крвавих демонстрација 29. јуна 1914. у Жупању (Дувно) и околини били су срески поглавар Већеслав Собек, римокатолички наджупник фра Мијо Чујић и правник и помоћни концептуални чиновник код среског надлештва Тане Баковић. Они су организовали католички свет из места и околине и после раздражљивих говора повели га против Срба. Ниједну српску кућу и радњу нису пропустили, а да их нису напали и опљачкали. Уз то су их и обележавали, да би их демонстранти препознали и онда када вође нису биле међу њима. Православну цркву и српску школу су такође демолирали, покретна добра у њима делом уништили, а делом опљачкали. За пет-шест месеци организовали су демонстрације више пута, а српске куће и радње нападали су по три, па и пет пута. Убили су Марка Вавана из Горњег Малована. Размере њиховог терора биле су такве да је међу Србима завладао такав страх да су забележени случајеви лудила, а жене су побацивале децу, док су се деца масовно разболевала и умирала. Собек је спречио жандармерију да наступа против демонстраната. "Српска зора", I, 1918, бр. 25 (19. XII 1918 / 1. I 1919), 1.

У Сарајеву је Бола, помоћни полицијски чиновник, предводио руљу демонстраната и давао упутства чија имања и дућане треба рушити и пљачкати. Вође једне групе убица, разбијача и пљачкаша били су ципелар Маго Сунарић и Милан Музика, а друге Амброзије Дражић,

начелник, приликом раздражљивих говора, одвраћао масу окупљених људи да не дође до крвавих демонстрација против православних Срба. Када је неки Србин био одважан да тужи нападаче, завршавао је у затвору.¹³ У другом случају наређено је да се кућа и штала сруше, а стока и имање заплене породици чији је члан побегао у Црну Гору, иако је други био у аустријској војсци, па је остала без куће и имања.

Дуж границе између Босне и Србије с обе стране 1914. пљачкане су српске куће, а сена и жита паљена. Појединци су ишли за војском и у Србији напљачкали велики број лепих ствари (ћилиме, коњску опрему, мушка и женска одела итд.) из добро стојећих кућа, па их продавали.¹⁴

Веома велики број појединачних и масовних убистава, вешања, клања и стрељања Срба извршен је без икакве истраге, нарочито почетком рата када су одвођени у затворе.¹⁵ Поједини представници власти на различитим нивоима

адвокат у Брчком. Михаилић, рачуноводствени службеник, предводио је потплаћену руљу од старе српске православне цркве према штали Г. Јефтановића. "Српска зора", I, 1918, бр. 23 (16/29. XII), 1–2; II, 1919, бр. 110 (8/21. VI), 2; бр. 31 (1/14. I), 1–2.

Дон Вид Путица из Прења био је идеолог прогона српског народа Столачког среза, у друштву са жандармеријским наредником Буторцем, који није смео да чека народни суд, него се убио у Мостару. Путица је у Домановићима одржао мису Францу Фердинанду, којој су присуствовали и муслимани из Домановића, Прења, Локова, Бивоља Брда, Опличића и околних села. На његов наговор њих око 200 пошло је наоружано великим ножевима, секирама, револверима, кољем и другим алаткама у Опличиће и срушило српску школу и уништило радњу Данила Ј. Шотре. "Српска зора", I, 1918, бр. 16 (4/17. XII), 1.

¹³ Тако је било са Стевом Мандићем, када је нападнут 1. 10. 1914. пред кућом, па је завршио у војном затвору. Данило Ј. Шотра одлежао је 15 месеци тешког затвора, а затим у војсци прогонио као политички сумњив када је тужио оне који су му уништили радњу до зидова. "Српска зора", II, 1919, бр. 80 (3/16. IV), 2; I, 1918, бр. 16 (4/17. XII), 1.

¹⁴ Исто, бр. 107 (2/15. VI), 1–2.

¹⁵ У Баољу су ухваћена и обешена три брата Тешовића из Горње Праче у Рогатичком срезу. На Игришту код Хан Пијеска убијено је пет Срба, три Мелезовића и два Лековића. Командант ветерана, бележник Шпачински, обесио је у Чевкановићима шест Срба и сликао се с њима. Пет Цицковића убијено је 1917. "Српска зора", II, 1919, бр. 85 (16/29. IV) 2; бр. 41 (22. I/4. II) 2.

У Семизовцу је жандармеријски наредник на Илици обесио више од 50 невиних Срба сељака. Водник барон Албори, заједно с илиџанским управником школе Ђурићем и шуцкорица, усмртио је 11 невиних сељака, чији се гробови налазе изнад хотела "Херцеговина" на Илици. По налогу Томаша Шафраника, пензионисаног жандармеријског наредника у Чевљановићима, из читлука Црне Ријеке и Средњега одведено је 60 домаћина у Семизовац, од којих је 14 обешено и стрељано истога дана без пресуде. "Српска зора", I, 1918, бр. 5 (6–9 / 19–22. XI) 3; бр. 9 (16/19. XI) 1; бр. 120 (29. VI / 12. VII), 2.

У селу Бјелогорце шуцкори су свезали 44 сељака, потерали их и четворицу убили а четворицу ранили у Кадину Селу на Вранозубу и да с њима није било четири вода војника (око 400, међу којима 40 Банаћана) све би сељаке побили. Исти дан запалили су цело село, претворили га у згариште, а нешто даље из породице Лиздек убили Ристу, Симу и Лазареву жену, а Алекса, Максим и Божана су живи изгорели у својој запаљеној кући. "Српска зора", II, 1919, бр. 60 (24. II / 9. III), 1.

У Рогатичком срезу је 1914. Франц Видас, капетан 6. жандармеријског крила, стрељао у Кнежини 10 невиних Срба и попалио куће тежака Јовановића у Бабинама. Шуцкори су почет-

изјављивали су да све Србе треба истребити, да заслужују метак у главу, да нису побегли сви би били поклани, да не сме остати ни једно српско уво итд. Ретки су били примери када је неко међу њима спречавао убиства.¹⁶ Убијани су бајонетима заједно с малолетном децом и вешани под изговором да знају за комите.¹⁷ Да би сузбила било какву делатност против постојећег стања, аустроугарска власт је и најмањи испад карактерисала као рад против државе, а због учињеног дела убијала је таоце. Злочинци за таква злодела нису одговарали, јер је то, наводно, било дозвољено законом. Организоване су и спровођене акције с циљем да се таоци убијају или читава села уништавају. Два бачена камена на стражу која је чувала железнички мост била су довољан разлог да се, готово, убије талац. Стражар на прузи је ставио камен на њу код села Палез и то је био разлог да се запали село. Инсценирани напад на воз више села Шуња био је повод да буду стрељана два таоца како би организатор постао старешина – кнез села – општине, да би Србе тукао, потказивао, глобио, узимао им коње, волове, ситну стоку и чинио друга безакоња.¹⁸

Мато Сунарић предводио је групу која је напала Перу Пријовића у његовој кафани на Бабића башчи, разбила му лобању, па је умро у мукама. Као војник спроводник убио је неколико осумњичених Срба, а јавио претпостављенима да су "покушали да побјегну". По завршетку рата хвалио се, од кафане до

ком рата побили око 70 Срба, а Неђи Боровици из Вјетреника живом главу огулили. Српске породице из Гласинца и Соколовића дотерали су у Шенковиће, одузели им новац, постројили у врсту и стрељали 28 људи. Лешеве стрељаних покопала је српска војска неколико дана касније с др Јевтом Дедијером. "Српска зора", II, 1919, бр. 41 (22. I / 4. II) 2; бр. 66 (6/19. III) 1.

Убијено је и бајонетима избодено 14. августа 1914. у Коњском 20 Срба. Од Хамдије (Фејзов) и Шућурлије (Хамидов) Салковића захтевано је да кажу ко су били главни кривци тога злочина, али и да се казне они, уколико су криви. "Српска зора", II, 1919, бр. 96 (9/22. V) 1.

У Фочи 1914. иницијатори убијања Срба су пре свих били срески поглавар Шрајбер, жандармеријски капетан Адам Недјељски и срески судија Бошкић. По њиховим заповестима Фрањо Ретиг, жандармеријски наредник станице Фоча, с два жандарма и шуцкорима убио је 24 Србина из Сијерача, а 70 у Фочи. Сам Шрајбер хвалио се да је за 20 минута осудио 36 Срба на смрт, повешао и у земљу затрпао. "Српска зора", I, 1918, бр. 13 (26. XI / 8. XII), 3; бр. 17 (5/18. XII), 2.

Смаил Шилњак, вођа шуцкора из Фоче, с помагачима је убио 1914. изнад Горажда, на Јабуци, 72 Србина, а на Бакијама пет из села Боровића. "Српска зора", II, 1919, бр. 84 (14/27. IV) 1.

¹⁶ У Коњицу власт је одузела оружје од многих муслимана и католика и чувала град јаким жандармеријским патролама када је, уочи Мале Госпојине, 20. септембра 1914, открила намеру Анте Павловића и Алије Салихкадића да покољу све Србе. "Српска зора", II, 1919, бр. 105 (30. V / 12. VI), 1–2.

¹⁷ Тако су убијени Миле Кусмук и његова два малолетна сина, Рајко и Неђо. Шуцкори су с аустројским војницима долазили у куће, изводили и убијали људе. "Српска зора", II, 1919, бр. 79 (15 (13) [2/15]. IV) 1; 1919, бр. 41 (22. I / 4. II) 2.

¹⁸ Исто, I, 1918, бр. 20 (10/23. XII), 1; II, 1919, бр. 106 (1/14. VI), 1–2.

кафане, својим "јуначким дјелима" и помињао "високе особе" из хрватских кругова у Сарајеву који су га наговарали на злодела.¹⁹

Ладислав Грабонац је почетком рата у Требињу организовао погром над Србима и предводио демонстранте, а Фејзо Салковић и његови другови лажно су оптужили Србе да су се борили против Аустроугарске. Ти Срби осуђени су као велеиздајници и њих 78 обешено је у Требињу 28. јула 1914. Наведена су њихова имена, године старости и место рођења.²⁰

Тешко је описати сва зверства и иживљавања над Србима жртвама. Жандармеријски наредник Мазета из Превила и Ибро Шеховић, Шаћир Дељо и наредник Капун из Ораховице и Баоља прво су Николи Кујунџићу одсекли доњу вилицу, нос и уши, извадили очи и потом га убили, као и Милана Живковића. Обојица су били из Ораховице.²¹

Мурат Муслић и Зајко Хаџић из Устиколине ухватили су Николу Пејовића из села Лигата, живог га одрали а потом месец дана нису дали да се сахрани док га звери нису појеле.²²

Злогласни Абдурезак Диздаревић, управник среске испоставе у Чапљини, са својим саучесницима, аустроугарским шпијунима Миланом Мандрапом, Владом Видићем и Алијом Битангом, радио је нечувена недела 1914. и 1915. Трговали су људским кожама и упропастили неколико стотина српских фамилија у Чапљини и околини. Диздаревић је после рата био политички чиновник у Лијевну.²³

Колика је и каква мржња појединих римокатолика била према Србима може се само наслутити из казивања Пере Дробца, помоћног чиновника. Он је сведочио да му је 1915. године рачунски ревизор Стјепан Неферовић, а 1919. чиновник сарајевске полиције, показао фотографију и тада рекао: "Кад хоћу да с апетитом једем, онда ову слику ставим преда се и уживам!"²⁴ На фотографији су била вешала с обешеним сељаком, са стране су стајала два "хероја" – бирташ Вајс с Пала и водник Штерн, муж модисткиње Штерн – а испод обешеног сељака седео је прекрштених ногу и руку непознати муслиман.

Срби су потказивани и оптуживани скоро за све и свашта само да би им се што више наудило и нанело зла. Поводи су били политичке природе, мржња и освета, користољубље (узимања кућа, имања) итд. Тако им је, између осталог, приписано да су: певали српске песме и псовали цара Фрању; радовали се

¹⁹ Исто, II, 1919, бр. 31 (1/14. I), 1–2.

²⁰ Исто, I, 1918, бр. 7 (11/24. XI), 2; II, 1919, бр. 82 (7/20. IV), 2 – Ускршњи прилог "Српске зоре".

²¹ Исто, II, 1919, бр. 84 (14/27. IV), 1.

²² Исто, бр. 85 (16/29. IV), 2.

²³ Исто, I, 1918, бр. 29 (28. XII 1918 / 10. I 1919), 1. После изнете тврдње наведено је: "На стотине имамо свједока, а биће јоште врло интересантна материјала, изнијећемо имена јоште неких зликоваца, што су у овом крају доста јада учинили". Слиједи имена двојице главних свједока.

²⁴ Исто, бр. 13 (26. XI / 8. XII), 3.

на дан сарајевског атентата; прославили годишњицу смрти Фрање Фердинанда патриотским српским песмама; помагали српској војсци, хранили је, служили јој као водичи, преносили јој оружје, јављали се и били у српским комитама 1914; превели 70.000 становника из Рогатичког среза у Србију; помагали црногорску војску; били највећи српски националисти, бавили се организацијом устанка и бунили народ у Рогатичком срезу; били велеиздајници; повредили углед цара Фрање Јосифа I; братски примали у кућу људе из Србије; из себе избацивали царску слику; јављали лоше вести за Аустрију; узвикивали "доље са Фрањом, живио краљ Петар" и од радости што је Лавов пао пивом частили Србе; говорили: "Овдје је Србија била и биће. Овдје ће Краљ Петар судити"; "Сву ће аустријску војску Србијанци исећи". Поред Срба оптуживани су и они муслимани који су били пријатељи с њима, а међу којима је потпоручник Јунуз Ајановић или хафиз Абдуселим Џумхур, као велики Србин и опасан по поредак.

На основу тих потказивања, оптуживања и лажних сведочења Срби су били провоцирани, малтретирани, суспендовани с посла, остајали без плата и отпуштани из службе, без обзира на којем су се положају налазили. Пљачкана им је и отимана имовина, а они противзаконито хапшени и приликом спровођења били толико премлаћени и пребијани да су и умирали као Миленко Куновац. У затворима су боравили по месец, два, па и годину и више дана током истрага. Када су као невини пуштани на слободу, предавани су полицији и одмах су били или интернирани у логоре (Арад, Нежидер, Бихаћ), терани у војску, одвођени у таоце. Неки су осуђивани на вишегодишње казне тешке тамнице због "велеиздаје" или били стрељани и вешани. Било је и случајева да је неко осуђен на смрт, па му је осуда преиначена на затворску казну (робију), коју је издржавао током рата. Дешавало се да оптужени Србин буде ослобађан затвора када понекада поједини муслимани нису хтели или могли да сведоче по жељи потказивача.

Ни деца нису била поштеђена потказивања и пријављивања, па су уз вођене судске истраге избацивана из школа, а ученици гимназије искључивани из свих школа у Босни и Херцеговини. Страдали су и аустроугарски чиновници који нису хтели да учествују у подметањима, малтретирању, прогону и другим нечасним радњама против Срба.²⁵

Ретко се дешавало да су затварани прогонитељи Срба, а било какво задовољење изостајало је и када су потказивачи оптуживани да су их слали невине у затвор.

²⁵ Међу таквима били су порески службеници Волас, Чех по националности, оптужен ради велеиздаје и Хопал, затворен и упућен на фронт; Илија Кридељ био је протеран из службе, док је суспендован и затворен Нико Матијевић, старешина чиновника у земљишном катастру. "Српска зора", II, 1919, бр. 37 (13/26. I) 2; бр. 49 (5/18. II) 1; I, 1918, бр. 20 (10/23. XII) 1; бр. 7 (11/24. XI) 2.

Међу потказивачима, по социјалном статусу, налазимо шуцкоре, дрваре, трговце, сајције, сеоске кнежеве, шумаре, гостионичаре, жандарме, писаре, чиновнике, учитељице, професоре и директоре школа и гимназија, адвокате и среске судије.

Као представници власти жандарми, њихови шефови, неки сеоски кнежеви и шуцкори били су у непосредном додиру с народом и сразмерно су највише прогонили српски народ. Предузимали су самоиницијативно тешке репресивне мере из различитих личних интереса. Скидали су кровове с незапаљених кућа, узимали мито, отимали жито, водили истраге, обрађивали земљу без плаћања одштете власницима.²⁶ Насилно су уписивали ратне зајмове, а претили хапшењем и комором онима који га нису уписивали.²⁷ Жртвама су чупали и палили бркове.²⁸ Пљачкали су имовину сељацима, отимали стоку, присвајали је и продавали.²⁹

Један од оних који се посебно истакао у злочинима према своме српском народу био је кнез села Медна у Мркоњићградском срезу (Варцарвакуфском) Тоде Ковачевић.³⁰ Ни Српкиње нису биле поштеђене прогона и терора.³¹

²⁶ Један од таквих је шеф жандармеријске станице у Колима Максим Вићука и с њим Ристо Вучјак, жандармеријски наредник. "Српска зора", II, 1919, бр. 53 (12/25. II), 1.

²⁷ Уз то Ахмед Чокић, управник испоставе у Доњем Вакуфу, ноћу је проваљивао у српске куће у којима су биле саме жене и тражио, тобоже, сакривене комите. Давао је заповести жандармима и шуцкорима за злостављање и батинање невиних људи, а и сам је у томе учествовао. "Српска зора", II, 1919, бр. 61 (29. II / 11. III), 2.

²⁸ Исто, II, 1919, бр. 77 (29. III / 11. IV), 2; бр. 33 (6/19. I), 1–2.

²⁹ Зубија Бакарчевић, комесар и поглавар Железничке станице Пале, имао је толико отете стоке да је својим слушкињама великодушно поклањао краве. Сина је слао по неколико дана да по селима у околини пљачка бакарно посуђе, па га је продавао. Због крађа, превара, проневера и утаја био је суспендован из службе и послат у војску. "Српска зора", II, 1919, бр. 94 (5/18. V), 1; бр. 95 (8/21. V), 1.

³⁰ Он "је жарио и палио, гулио и отимао од народа: бакар, вуну, обућу, прњу, жир, лист растов, љешнике, јаја итд". Уцењивао је људе за помоћ, војничка одсуства, комору и реквизицију стоке и жита. За реквизицију је узимао стоку уз ниске цене, па трговао и исплате није вршио по процени, него колико је он коме хтео платити. Од народа је купио новац да би му из Срема набавио жито по цени 3,40 круна килограм, потом је њиме трговао по 8 круна и тако варао људе. Уцењивао је трговце и занатлије који су се бавили трговином. Терао је и тукао сиротињу која је деци и гладнима тражила кору хлеба, устављао новчане пошиљке, пакете помоћи итд. Био је главни саветник поглавара Готесмана. У његовим тајним списима нађен је документ да је Ковачевић *konfident für alles* (шпијун за све). Потказао је и интернирао у Арад Раду Клепића, који је тамо и умро, Саву Глушца и Столу Блажевића. Оптужио је лажно 33 Србина у селу да поседују оружје и дао њихова имена жандармима. Тада су за њих настала прогонства и жандармске батине. Морали су макар део оружја веома скупо да набављају и предају га до одређеног времена или да плаћају животом. Од батина су умрли Нико Кљаић, Нико Клепић, Раде Клепић, Стеван (Павлов) Милекић, Остоја Драгосављевић, Ђука Цвијић, Станко и Тома Савановић, док је велики број имао последице од убоја. По арадским и темишварским тамницама тамновали су, од шест недеља до шест месеци, Сава Пекез, Стеван Милекић, Ђуро Ђурић, Перо Даниловић, Симо (Крстанов) Тегелтија, Симо (Илин) Тегелтија, Михајло Дринић, Симо Зељковић,

Иницијатор свих злодела почињених Србима у Тешњу био је Адем-ага Меших, који је у својој мржњи позивао католике и муслимане добровољце да се освете због престолонаследника Фердинанда.³²

Невесињска општина је по налогу поглавара Петерса морала да упише ратни зајам у износу од преко 300.000 круна, а њен целокупни капитал био је око 75.000 круна. Последице тога сиротиња је осећала и после рата.³³

Чиновник апровизације Никола Крека је обешчистио многе девојке у току рата на тај начин што им није давао храну док му се не подају. Чинио је и друга злодела, па је побегао у Мостар да га народ не линчује. Иван Ролф, директор трговачке школе, као школски надзорник је денунцирао, мучио, прогонио Србе наставнике и оскрвњивао девојачко поштење. Награђен је премештајем у Владу.³⁴ Александар Хандлер, манипулативни чиновник фирме Гроерсон у Каменици (Завидовићи), мучио је глађу заробљене Србе, Русе и Румуне.³⁵

Петар Зељковић, Станко Којадиновић, Паво Пајић, Михајло Ступар, Никола Гаврић, Петар Павловић, Сава Савић, Тривун Божић и други. Због свих злодела која је спроводио, захтевано је да се његова имовина заплени у корист општине, "коју је огулио и опустошио, гдје је народ животом, здрављем, и иметком платио", док се он још "и надаље шеће, те попраћује и потрпава своја недјела, која би му народ сам наплатио, не чекајући суда и правде", јер је био "сваком правом Србину крв на очима, који треба да се уклони". Колико је "црножути кнез" Тоде нанео зла народу Медљанске општине говоре и чињенице да је против њега среском надлештву предато око 200 тужби, а цела општина је хтела 10. новембра 1918. да уништи њега, фамилију и имовину му, али га је свештеник Илија Крпић успео спасити и заштитити. "Српска зора", II, 1919, бр. 78 (31. III / 13. IV), 2; бр. 112 (12/25. VI), 2.

³¹ Поглавар у Љубушком Исмет-бег (Гавран) Капетановић, владин подсекретар, затворио је 1914. више невиних жена само зато што су Српкиње. Рекао је да их мора осудити, па су осуђиване на по два месеца, 30 и 15 дана затвора. Ката Јелић одлежала је 14 месеци тешке тамнице у Мостару, где је изгубила вид. И поглаваров миљеник, жандармеријски наредник Стеван Вукобрад (Вукобрат), прогонио је, претио и оптужио неколико жена које су невине осуђене. Напао је и претио да ће исећи сабљом Зорку Тупаић. На његову пријаву, жени судског извршиоца, који је 1914. заробљен у Русији, одузета је плата и није је примала годину и по дана. Добровољно се јавио 1914. да ће срушити манастир Косјерево, прешао је у Црну Гору, запалио манастир и био одликован. Како је народ прогонио говори и чињеница да се, и поред плате, задуживао пре рата, а непосредно после рата, "кад је велика скупоћа, постао је поседник непокретности". Смајо Куловић из Пендичића био је 1914. вођа шуцкора и кундацима је тукао српске жене. "Српска зора", II, 1919, бр. 33 (6/19. I), 1–2; бр. 55 (15/28. II), 2.

³² Радио је у договору с поглаваром Зонфелдом. Томе у прилог говори и чињеница да је Зонфелд повредио помоћног чиновника Новотнија када је поднео пријаву против Мешиха, којег је ухватио у шверцовању 3.500 кг шећера. Уз Адем-агу били су и браћа Галијашевићи и Зија-бег Ђонлагић, начелник у Тешњу. Они су чинили "праву тешањску наполитанску камору". "Српска зора", II, 1919, бр. 50 (6/19. II), 1–2.

³³ Исто, II, 1919, бр. 69 (12/25. III), 2.

³⁴ Исто, II, 1919, бр. 39 (18/31. I), 1; I, 1918, бр. 10 (18. XI / 1. XII), 2.

³⁵ Изгладнели заробљеници су брали и јели биљке по шуми, падали по путу и шуми, а већина их је помрла. Крепале коње Хандлер је дерао и давао им да једу, а право следовање је узимао себи и продавао Немцима. Увек их је тукао мокрим конопцем, а исто је поступао и с другим

У Грахову је предводник злостављања и прогањања Срба био вођа шуцкора Иван Сарић, којег су смели звати само "војвода". Са својим рођацима Антом Жуљем, Иваном Сарићем Тичарем, Шимом Сарићем и Никицом Сарићем Мецлизом проваљивао је ноћу у куће и жене силом изводио, па су оне "морале господу шуцкоре цјелу ноћ забављати и цицвару им пећи". Потказао је и лажно сведочио да су Никола Ђурић од 65 и Илија Принцип од 70 година певали српске песме и псовали цара Фрању. Због тога је Ђурић био две године у мостарској и арадској тврђави, а Принцип у мостарској и травничкој. И један и други су од добијених удараца ходали после рата са штаповима и погурени, док су се шуцкори смејали, певали и нападали српски народ и вређали Србију.³⁶

Др Бергер, зворнички срески поглавар, нечовечно је поступао према В. М. Обрадовићу, учитељу из Тавне, Михаилу Видаковићу, правнику из Бјелешевца, Максиму Ђурковићу, народном посланику из Српске Трнове, Василију Иванићу, трговцу из Доње Пилане, а шиканирао је и прогањао и њихове породице док су они били у логорима у Араду и Зеници. Затварао је српске радње, прогањао породицу Вељка Чубриловића у Прибоју, а обесио свештенике М. Поповића из Дрињаче и Петра Лазаревића из Козлука. Његови помагачи и шпијуни били су Перо Савић, начелник из Тавне и бележник, а потом поседник у Бошњацима (Славонија), и Илија Јочановец.³⁷

Нахум Фаст, срески поглавар у Љубињу, мучио је народ, а нарочито Србе православне вере. За две године његовог владања цео срез је изгледао као затвор. Ни деца се нису смела крштавати у цркви. Његовом заслугом много је било жртава у Араду. Службеник Владислав Шарих, његов саветник, надмашио га је у прогонима, нарочито интернираних Срба. Од њих је одузимао златан, а папирни новац стављао у државну благајну.³⁸

При случајном сусрету са шуцкорима људи су често нападани и батинани. Од добијених батина су умирали или остајали инвалиди. Тучене су и нападане старице српске националности док су им синови били на фронту. Виђени грађани су шамарани, на њих је товарено по 60–80 килограма коњских плоча па су тако терани по граду.³⁹

"Уредска" наредба била је једна од многих метода злостављања српског народа. Њоме је позивана гладна сиротиња и била приморана да "поглавитоме"

радницима, домаћим Србима, које је сваки дан тукао и слао у Завидовиће капетану, код којег су били на још већим мукама. Стављао је људе у трапове, посебно направљене, без икаквог ваздуха. И шумски надгледник Јосип Хромотник, командант код заробљеника и шуцкор, прогонио је, тукао и пљачкао Србе. Одузимао им је следовања хране, а давао саму воду и бундеве. Ако су се жалили да не могу о бундеви живети, онда их је нагонио да боси и голи у снегу балване извлаче. "Српска зора", II, 1919, бр. 87 (20. IV / 3. V), 2.

³⁶ Исто, II, 1919, бр. 68 (10/23. III), 2.

³⁷ Исто, II, 1919, бр. 45 (29. I / 11. II), 2.

³⁸ Исто, I, 1918, бр. 23 (16/29. XII), 1–2.

³⁹ Исто, II, 1919, бр. 50 (6/19. II), 1–2.

господину и његовим чиновницима доноси јаја, млеко, кромпир, дрва итд. а сама је умирала од глади. У пореском уреду стајала је наредба да се војничка помоћ, давана сиромашним породицама, неће исплаћивати ако странке не донесу бесплатно јаја за њихове чиновнике. Одбијане су извесне количине новца код исплаћивања помоћи и код исплате реквизиција жита и стоке. Без давања признаница одузиман је новац малолетника сакупљан за Црвени крст и даван у ратни зајам.

Масовно је било одвођење у таоце и интернацију највиђенијих и најугледнијих Срба по читавој Босни и Херцеговини.⁴⁰ Једини разлог за такво поступање према њима био је тај што је власт у њима видела потенцијалну опасност за себе. Спровођене су преко среских поглавара и већа, која су одлучивала ко ће бити одведен у таоце, интерниран или послат на рад.⁴¹ Поступања према њима у интернацији овде илуструјемо званичним извештајем из Арада.⁴²

⁴⁰ Какве је размере то имало говори и чињеница да је августа 1914. у Арад доведено преко 8.000 босанских Срба, људи, жена и деце. ("Народно јединство", II, 1919, бр. 163 (16. VII), 2). Само у добојском логору умрло је интернираних 406 лица из Рогатичког, 268 из Сарајевског, 157 из Требињског, 34 из Вишеградског, 107 из Гатачког, 31 из Билећког и 128 из Фочанског среза. *Споменица посвећена мученицима и жртвама добојске интернације из светског рата 1915/16 г. приликом освећења спомен-цркве и спомен-костурнице у Добоју дана 18 септембра 1918 г.* Уредио Јово С. Дракулић, Добој 1938, 33–36.

⁴¹ Веће у Коњицу су сачињавали фра Блаж Јерковић, Петар Дика и порезник Анчић, који је био главни франковац, а његова канцеларија већница франковачке денунцијашке клике. Срески поглавари Мађари и Вајхбергер зато су скоро све Србе и већину тежака из среза отерали у таоце и интернирали у Арад, где су многи и помрли, неки у прогонству оболели и умрли, а неки полудели. Други су стрељани (Милан Мркајић у Брадини, Тривко Шаран у Рами), а неки су нестали (Илија Шаровић из Бјелемића) у Мостару на непознат начин. Фра Блаж је отерао у таоце Јову Зотовића, само зато да му уништи грожђе и да се домогне његовог подрумског суђа. Због франковачке мржње уништили су чиновничку читаоницу. Вајхбергеру су потказали Фехим-бега Бегташевића да је Србин и захтевали да га отера у таоце, али поглавар му је одредио кућни притвор, у коме је био више од два месеца, све док није отишао у војску. Фехим-бег је био и члан касине, па су захтевали да се као србофил избаци из ње, јер по њихову мишљењу Србин или србофил није смео бити члан. Други чланови нису дозволили да се Фехим-бег избаци, па је касина престала да постоји. "Српска зора", II, 1919, бр. 104 (26. V / 8. VI), 2.

⁴² Какве су све страхоте, свирепости, патње и злочине подносили интернирани Срби најбоље сведоче поступци према њима из службених података за логор у Араду. Претпоставити је да се ни други логори нису много разликовали. Наиме, у наведени логор августа 1914. одведено је босанскохерцеговачких Срба, политички непоузданих и сумњивих, преко 3000 људи, жена и деце. Били су одвојени и изоловани од света и пролећа 1915. кришом су успели послати нека писма у Босну, у којима су, донекле, изнели своје муке. Босанска влада је послала жан-дармеријског мајора Веселог да у Араду ислеђује шта је рађено. На основу његовог извештаја војни заповедник у Темишвару је наредио истрагу против потпуковника Хегедиша и четворице наредника. Јосиф Чајка, војно-судски пуковник и председник Дивизијског суда у Темишвару, где је истрага вођена, у свом реферату писао је: "Тражио сам безуспјешно, да се потпуковник Хегедиш, који је у исто вријеме био и командант мјеста у Араду, стави у истражни затвор, али сам успио само то, да је био разријешен од службе и да се за вријеме трајања истраге морао налазити у Темишвару".

Јако сам био узрујан – вели писац реферата – када сам читао протоколе мајора Веселог; нисам могао ни вјеровати, да би се у двадесетом вијеку у Европи могле дешавати и такве бестијалности. Али је судска истрага потврдила, да је мајор Весели доиста све то утврдио. Судску истрагу је водио војно-судски поручник др Мирослав Сахтер, адвокат из Черновица у Буковини. Кад сам с тим истражним судијом отприлике у јуну 1915. посјетио овај логор интернираних у Араду, сакупио сам око хиљаду људи, који су та звјерства преживјели, те сам им у кратком говору обећао заштиту власти, које су веома касно дознале за злочине вршене над њима, те сам им зајемчио строгу казну криваца.

Судском истрагом, у току које је било саслушано неколико стотина људи, утврђено је да је у логору било мјеста највише за хиљаду лица, али да је ондје било смјештено преко три хиљаде људи, који су већином лежали у незаложеним казаматима и у такозваним школама на голом камену, без сламе и без покривача. Они су били тамо тако натрпани да је могао само један уз другога сједити или лежати, а друкчије се не могаху кретати. Босе по собама, гдје су имали своје постеље са сламама и покривачима; ови, па чак и они сиромашни тако су пљачкани од надзорника наредника, па су сваку и најмању маленкост плаћали скупим новцем; тако је на примјер чаша воде коштала 20 филера, а кутија палидрваца једну круну. Као храну добијали су интернирани, и то сви без разлике, и старци и болесни и дјеца дневно гулаш од овчијег меса у који су вазда биле нарезане цијеле утробе и неочишћена цријева пуна кала.

Свега једном то месо добављено од касапина премјеравано је, те се нашао мањак од 165 килогр. према правој тежини: протокол, који је о томе саставио један официр, подерао је и уништио Хегедиш. Услед ове биједне хране умножиле су се болести стомачне, те су интернирани, нарочито дјеца, масама умирали. Кад је дошла зима, помор се још већма увећао, нарочито међу онима, који су лежали на голом камену у школама, и то у таквој мјери, да су у једно вријеме из логора дневно до 40 љешева. Начелник града Арада, видећи ове многобројне саране, интервенисао је код Хегедиша, који му је на то одговорио, да он за све одговара.

Два војна љекара који су вршили службу у логору, и то један штабни и један пуковски љекар, издали су о здравственом стању интернираних лица извјештаје у којима су тражили да се час прије поправе исхрана и станови тих биједних људи, један од тих извјештаја био је упућен војноме министарству, а други војној команди у Темишвару. Хегедиш је ријешио оба та извјешћа тиме што је на њих ставио биљешку 'акта', те их оставио у свој сто, гдје су доцније нађена.

У таквим приликама достигла је невоља интернираних лица по новој години 1915. свој врхунац; мртви су лежали у шталама по читаве дане и ноћи међу живима, који нијесу имали ни толико снаге да изнесу лешеве, ма да су се ови већ почели били распадати; дјевојке су се на очиглрд својих матера морале подавати страстима пијаних наредника – надзорника; људе који су имали куражи да ријечју или дјелом узму немоћна створења у заштиту, везали су стражари у кврге, савијајући им главе међу кољена и послје их у таком положају ударали по ногама и по земљи вукли. Један од тих биједника, кога су овако мучили, умро је и остао у кврги свезан тако, да је укочени леш тешком муком могао бити положен у сандук. Једна Србијанка, која у такој невољи ослободила се новорођенчета, није добила ни мало воде, да опере себе и своје дијете.

Међу интернираним лицима било је неколико стотина интелегентних људи: професора, учитеља, свештеника, адвоката и трговаца. Само једном усудио се један од њих, неки млади адвокат, изаћи пред потпуковника Хегедиша са тужбом због ужасних поступања надзорника према интернираним лицима. Одговор Хегедишев био је: 'Још једну ријеч само, па ћете добити зрно у главу, велеиздајничке један.'

Када сам, како горе рекох, посјетио логор изведено је преда ме око 30–40 мале дјечице; то је био остатак од више но 400 дјеце, која су тамо била здрава доведена и ондје биједно изги-

Помађарени управник Паул Протитс, који се као тузлански срески поглавар потписивао као Протић, и његови помоћници Никола Кнежевић, Илија Салопек, Георг Хофбауер, Јохан Штрајц, Леополд Бауер и Иво Пејковић, оптужени су за сва страдања талаца и интернираних грађана Добоја и околине. Он је затворио 42 Србина из Добоја и околине. Неке од њих је интернирао у Арад, а друге је одводио у таоце. Шест грађана задржао је као сталне таоце до укидања талачке дужности, иако је по другим местима већина била пуштена 2. децембра 1914. Био је груб и суров према породицама затвореника. Рекордер је по броју затворених лица, јер је поред виђенијих Срба затварао и све остале. Није се интересовао ни најмање за интерниране и заробљене Србе у добојском логору, да види чиме су се и како хранили и шта је био узрок да је на стотине њих дневно умирало и сахрањивано на добојском гробљу. Показао се као већи непријатељ српског народа него било који чиновник друге народности. Ваљда је желео на тај начин да се препоручи претпостављенима.⁴³

Поглавар Новоградског среза (Босански Нови) узимао је за таоце угледне Србе и поступао с њима нечовечно. Интернирао их је и многи су помрли у Араду, као српски православни свештеник у Костајници Светозар Карановић и тежак Бајалица. "Десна рука" му је био градоначелник Али-бег Бишчевић.⁴⁴

нула. Па и овај остатак, како ми рече лекар, који ме је пратио, показивао је махом на челу знаке скоре смрти, туберкулозу, која се зачела усљед лоше хране.

Видио сам око 15 младих дјечака између 10 и 20 година којима су били ампутирани удови, који бјеху промрзли: неким су фалиле обје ноге све до бедара, другима до кољена, а неким подлактица или цијела рука. Ови ми младићи казиваху, да су сви дошли здрави у логор и да су им удови промрзли на каменом поду у шталама.

Судска истрага вођена је свом строгошћу, што, разумије се, није било по вољи Хегедишу. Он ме је у својој писменој пријави, упућеној војном министарству, напао био на простачки начин, а тако исто и истражни судија. Мене је оптуживао за злочин велеиздаје и нарушавање јавног мира, што сам тобож починио својим говором пред интернираним Србима: 'Чех – Срби – панславизам.' Тиме је хтио да ме учини безбедним, и одиста морао сам одговарати војном министарству, али сам у исто вријеме молио за судску истрагу против Хегедиша због увреде части и у исто вријеме тражио, да се одреди други суд. За даље вођење парнице одредио је доцније највиши војни суд дивизијски суд у Сибињу. У марту 1916. био је Хегедиш најзад последице главне расправе, која је вођена у Араду цио мјесец дана, осуђен најзад ради злоупотребе власти и прекршаја против сигурности поштења на једногодишњи тешки затвор и губитак официрског чина. Ратни суд узео га је одмах, пошто је била проглашена пресуда, у затвор. Али кад је предао жалбу, пуштен је из затвора по телеграфском наређењу највишег војног суда. О самој жалби највиши војни суд у Бечу све до политичког преврата у октобру 1918. није ништа ријешио, очевидно због тога, што је председник највишег војног суда генерал Белмон био Хегедишев шура. Одлука војног суда није дакле постала извршна и потпуковник Хегедиш остао је и поред свих својих злочина без казне и у официрском чину." ("Народно јединство", II, 1919, бр. 163 (16. VII), 2)

⁴³ "Српска зора", II, 1919, бр. 76 (27. III/9. IV), 2.

⁴⁴ На предлог среског поглавара Албрехта и свођанског жандармеријског наредника Цимерта, узет је за таоца железничке пруге 30. јула 1914. Ђорђе Умићевић, свештеник из Сводне. Био је шиканиран, премештан, покушано је и његово убиство, али је план осујећен. Децембра 1914.

С таоцима, затвореним у зграду фрањевачке гимназије у Високом, поступано је безочно. Томашић, судски записничар, терао их је да једу со а забранио им да пију воду. Нарочити терор спроводили су шуцкори и били криви за страдања и патње Срба Височана. Постојао је одбор у којем су били Тамил Матарација и Мушо Х. Омеровић, командант и предводник шуцкора који им је давао упутства.⁴⁵

Бањалучки окружни поглавар Милер интернирао је 25 најугледнијих Срба из Градишке и околине. Октобра 1914. интернирао је Србе из града (остала су само 3–4 Србина) и око 300 Срба тежака из околине. Половина њих је помрла у интернацији или одмах по повратку кући. Помагачи су му били српски судија Хорват, судски помоћни чиновник Кенђелић, шеријатски судија Мујезиновић, политички помоћни чиновник Грум и жандармеријски наредник Буквић.⁴⁶

Поглавар барон Бенко и жандармеријски капетан Филиповић били су кривци за нечовечна поступања према бијељинским таоцима, међу којима су: Шћепан Грђић, народни посланик Сарајево, Јово Скарић, банкарски чиновник Сарајево, Бранко Ерић, земљорадник из села Попови, свештеници Стево Поповић из Бродца, Михајловић из Црњелова и Стево Станчић из Дворова, Ристо Манојловић, трговац из Турских Јањара, Живан Мајсторовић, кнез села Попови, учитељи Стево Николић и Јово Видаковићи у Бијељини.⁴⁷

послат је у интернацију у Жегар, где је провео 15 месеци. По повратку, фебруара 1916, на њему су се приметили знаци душевног растројства, као последица претрпљених мука. Одмах сутрадан звао га је наредник Цимерт и заповедио: "Ако су те све власти пустиле, нисам ја – из куће не смеш никуд макнути, док мене не упиташ и ја ти не дозволим!" Прва молба Ђорђа Умићевића била је да носи "богојављенску (крстовску) водицу", која две године није ношена у селу, али га је Цимерт дочекао речима: "Каква водица, то је лаж, то народу не треба, ви попови само лажете и гулите народ – за то забрањујем ношење водице!" После тих речи свештеника је сатима плакао и био је увек очајан када је Цимерту морао да се пријави да ће служити службу, некога сахранити, крстити итд. Умро је у мукама 27. септембра 1917. године спомињући Цимерта, шуцкоре, усташу Петра Табурина и Албрехта. Иза себе у највећој беди је оставио супругу с петоро деце, од којих је најстарије имало осам, а најмлађе пола године. "Српска зора", II, 1919, бр. 59 (22. II / 7. III), 2; бр. 98 (12/25. V), 1.

⁴⁵ Преко 30 Срба било је интернирано и мучено у Араду, а Омеровић је био присутан кад год су некога терали везана од куће. Из радње Дамјана (Плавшића) Поповића однео је неколико врећа кафе, платио је колико је хтео и то када су Аустријанци били поражени у Србији. "Српска зора", II, 1919, бр. 101 (19.V / 1. VI), 2.

⁴⁶ "Српска зора", II, 1919, бр. 73 (20. III / 2. IV), 1–2.

⁴⁷ Ради понижења, таоци су "натјеривани на тешке и недоличне послове као чишћење нужника, чишћење ђубрета у шталама и теглењем ђубрета мјесто коња по километар далеко, те метењем путева у бјељинској касарни" неколико месеци по 8–10 сати дневно и за то време нису смели пити воду, нити се одмарати. Бенко је долазио да би таоце при таквом раду сликао фотографским апаратом, а Филиповић је често доводио у касарну бијељинске бегове, католичког попа Јовића и директора школе Ролека (Ролфа) "да се наслађују гледајући" шта раде Срби. "Српска зора", II, 1919, бр. 58 (20. II / 5. III), 1.

По округности према таоцима био је познат и Карло Хуркијевић, жандармеријски заповедник у Бихаћу.⁴⁸ Одведено је у таоце око 20 најугледнијих православних Срба у Бугојну, а 22 су отпремљени у комору само у једном дану, док су 22 интернирани у Гламочки срез. Почетком рата затворен је и интерниран у Арад веома велики број Срба у Зворнику, од којих су "неки повјешани, а неки у казаматима арадским и другим кости оставили".⁴⁹ За малтретирање, страдање, болест и смрт Саве Шкаљка, свештеника из Језера, који је првих дана рата ухапшен и одведен у таоце на станицу Винац, одговорни су били Красер, командант ветеранске страже, и Сабљак, командант шуцкора у Јајцу 1914.⁵⁰

Ђуро Батинић, жандармеријски наредник из Сокоца, био је командант жандармеријске станице у том месту. На дан објаве рата повезао је све угледније људе у крају по налогу среског надлештва у Рогатици, а велику већину по списку који је сам саставио с наредником Јозефом Хутеном. Све те невинне људе отерао је у Арад, где их је већина умрла.⁵¹ Почетком рата жандармеријски заповедник Михајло Левицки, у споразуму с Чокићем, интернирао је скоро све

⁴⁸ После рата Хуркијевић је био потпуковник Жандармеријског збора Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. За време Анексионе кризе био је један од најагилнијих аустроугарских шпијуна. Као свињарски трговац прикупљао је податке у Србији, прелазио Дрину код Шепка и небројено пута био у Београду. Имао је мрежу својих јатака. Стално је био у контакту с извесним Михајлом Ристићем Шапчанином, који је редовно, сваке суботе, преко годину дана долазио возом у Брчко и Хуркијевићу, тада капетану, доносио информације из аустроугарског вицеконзулата у Шапцу. Мислимо да овде није реч о Михајлу него о Николи Ристићу, који је био аустроугарски детектив за време окупације Србије. Захтевано је да се Карло Хуркијевић отпусти из службе да не профанише хероје с Кајмакчалана. "Српска зора", II, 1919, бр. 113 (13/26. VI), 2.

⁴⁹ Исто, II, 1919, бр. 45 (29. I/11. II), 2.

⁵⁰ Напад на свештеника Шкаљка је инсценирала стража ветерана и шуцкора повицима: "Ево комита, ево Србијанаца. Дај бомбе. Попе (псујући му попадију и највеће светиње Србинове) твоји су дани избројани. Изведите пса овамо, да га стрељамо". Он је од страха нервни слом добио и полудео. Одвели су га у Јајце и успут псовали и малтретирали, потом у Подмилачје да тамо чува мост и цркву Св. чудотворца Иве. После неколико дана вратили су га у команду, па на крају и у римокатолички самостан, где је покушавао да одузме себи живот. Када су видели да је човек болестан, капетан у команди и поглавар Миласин су га под стражом спровели у сарајевску болницу, где је провео скоро три године и умро у највећим мукама. После рата Красер је био чиновник у фабрици карабита у Јајцу, а Сабљак жандармеријски наредник у Шипову. "Српска зора", II, 1919, бр. 132 (4/17. VIII), 2.

⁵¹ Побегло је кад се појавила српска војска и дошао после њеног повлачења, па је на Гласинцу спроводио насиље над српским становништвом које је остало. Где је год нашао стоку, овршено или неовршено жито, све је присвајао и плаћао неком мало, а неком нимало. Говорио је да није Србин, да српска сиротиња иде краљу Петру да је помогне, док је препоручивао само муслиманску сиротињу за војничку и сиротињску помоћ. Прогонио је само српско православно становништво и неовлаштено одузимао точаринске и дуванске дозволе у Сокоцу, које су биле у рукама православних Срба, а механичје је већином слао у Арад, где су помрли. Прогањао је породице тих Срба и забрањивао улазак у њихове куће. Претио је да ће сваког ко им буде долазио сматрати велеиздајником, као што је био случај с најугледнијом породицом Пере Косорића. "Српска зора", II, 1919, бр. 67 (8/21. III), 2.

сељаке из околине Доњег Вакуфа. То је урадио под изговором да су они скривали оружје, које никад није ни имао највећи број њих. Невини су трунули по затворима у Сарајеву, Осијеку, Араду, Колошвару и Кечкемету, а многи су и поумирали.

Долазило је до страдања Срба и приликом регрутних прегледа код војних комисија, а на који начин је то рађено најбоље илуструје пример из Дервенте.⁵² Позивани су у војску пре времена, па и када су проглашавани неспособним за војну службу на редовним прегледима пред војним комисијама или окарактерисани као политички сумњиви.⁵³ Србима војницима није било дозвољавано да цело одсуство проведу код куће, па су хапшени, везивани и враћани назад у команду. Када би неки од њих прекорачио за 2–3 дана одсуство, одузимана је новчана помоћ давана породицама, а војници су батинани и пребијани, као и чланови породица војника који су бежали с фронта.⁵⁴

Поступци жандарма и шуцкора били су веома брутални код тражења оружја. Током преметачина немилосрдно су тукли и мучили људе да би признали где су сакрили оружје које нису имали, тако да су од батина неки и умрли. После добијених батина многи су продавали и последњу краву да купе и предају оружје. Српске бомбе и митраљеze тражили су у кућама активних војника, као и у црквама. Када то не би нашли, јер никаквог оружја није ни било, мушкарце су тукли водећи их кроз више села да сељани виде шта и њих чека и наређивали да се разоткрије плочани кров (челебићка црква), мислећи да су бомбе сакривене под плочом. Због оружја у Бугојанском срезу била су затворена 463 православна Србина. Карактеристичан начин тражења оружја био је на подручју Купрешког среза, нарочито у Благају.⁵⁵

⁵² Милослав Нехода, потказивач и војни службеник у среском надлештву, редовно је указивао на српска села приликом свих војних прегледа 1914. и 1915. године. Председнику војне комисије је скретао пажњу и говорио: "Das sind die grössten Räuber aus dieser Gemeinde (Агићи), man soll sie recht viel nehmen" (Ови су највећи пљачкаши у овој општини, треба их што више покупити). На то му је председник одговарао да га убудуће опомене с "Gemeinde S." када на реду буде српска општина. Последица је била да је војна комисија, скоро без лекарског прегледа, и с већим телесним манама узимала људе из српских општина у војску, па су на тај начин опустошена скоро сва села. "Српска зора", I, 1918, бр. 99 (21. XII 1918 / 3. I 1919), 2.

⁵³ Тако је било с Алексом Бјелићем, који је три пута проглашен неспособним за војску, а којег је војни референт Ајзерл послао на рад код санитета у Албанију, где је умро. Он је био једини који је издржавао шесторо чељади у кући. Након њега кућа је остала без хранитеља и без игде ичега. Љубу Сордаревића и још неколико Срба је послао у војску. "Српска зора", II, 1919, бр. 107 (2/15. VI), 1–2.

⁵⁴ "Српска зора", II, 1919, бр. 64 (3/16. III), 2.

⁵⁵ Србима су скидали одећу и обућу, везане их водили по зими и снегу, а ноћу их терали да буду "у смрзнутим локвама држећи своју обућу у зубима", док су они "пијанчили по кућама". Поред тога тукли су их све док не би обећали да ће купити оружје, па где било. Од таквих батина умрли су Симо Милишић, Симо и Стево Пјевач, а Окан Мандић је тешко оболео. Упутства жандармима и шуцкорима давао је Нико Стипић, сељак римокатоличке вере. Довољно је било да посумња да Србин има оружје и предати га је морао, иако га није имао, само да не би био

Један од оних који је био познат по батинању народа код тражења оружја био је и Јово Блешић, жандармеријски помоћник из Грахова,⁵⁶ док је то на Палама био Авдо Шахинагић, који је Србима чинио многа злодела.⁵⁷

И реквизиција је била један од видова пљачкања и уништавања српског народа. Спровођена је селективно и брутално од представника власти и њихових помагача на свим нивоима, па је довела Србе на просјачки штап. Сељачкој задрузи Славнића из Корићана отерано је преко 30 волова, а када им је узет и последњи, захтевано је још, па су били присиљени да их купују на пијаци скупо и држави дају за безвредан папир. Слично је поступано и код уписивања "добровољних" прилога и ратних зајмова. Присилно су и бесплатно узимана говеда, коњи, ситна стока, дакле оно на чему је српски народ заснивао своју егзистенцију. Само од Срба тежака узимани су волови у селима Ловници, Прилики и Љесковицама, иако су у тим селима поред њих живели и муслимани и католици. Представници власти држали су организовано снабдевање народа животним намирницама преко својих помагача. Жито су код реквизиције 1918. плаћали 60 уместо 90 хелера, а оно намењено сељацима продавали су у Далмацији 10–12 круна по килограму. Код одузимања животних намирница при пре-

пребијен и у леду и снегу. За оружје је давао коња или вола католицима и муслиманима, од којих оно уопште није узимано. Када је предавао тако купљено оружје, Србин је морао одлежати у затвору од три месеца до годину дана у Бихаћу, Сарајеву и Сибињу. Стипић је за време рата био аустројски шпијун, а његова кућа место где су се шуцкори и жандарми гостили. Они су отимали новац и стоку, а у томе су се истицали: наредници Илија Ливнајић и Љубић, вођа Пајлаковић, трговац Иво Баришић, Матко Мештровић, Јозо и Малић Думанчић, Јаков Маријановић, Иле Ерцег и Божо Белић. Посебно се мржњом према свему што је српско истицао наредник Љубић. По уценама и миту били су познати Иво Баришић, Малић Думанчић, Јаков Маријановић, Нико Стипић и Максим Проле, шумар. За све њихове поступке знао је поглавар Молнар у Бугојну, али није хтео да их спречава и кажњава. "Српска зора", II, 1919, бр. 93 (3/16. V), 1.

⁵⁶ Од његових пребијања страдало је преко 350 особа, а по ослобођењу још увек су били у постели Јован и Гњатија Чеко, Петар Марић и Јован Билбија. Србе у Грахову од Блешићевих прогона сачувао је заповедник станице Петар Допуђа, иначе "би усмртио преко 100 особа у једном дану". "Српска зора", II, 1919, бр. 68 (10/23. III), 2.

⁵⁷ Он је од почетка рата добровољно био у војној служби на паљанској станици. Посебно се истицао код тражења оружја по сеоским кућама батинањем и мрцварењем сељака, па га је злогласни мајор Мали унапредио у водника. Пуцао је из воза и убио недужног Ристу Чошића, сељака, иза којег је остала жена и четворо деце. С Мушом Мусом, вођом шуцкора, на спавању је убио Ристу Чукила у Венцловој кафани на Палама. Шахинагић је с једном патролом отишао на Коран и довео на станицу шест сељака, потказао их и осуђени су на смрт вешањем. Један од њих био је Видак Скоко. Осуду и налог за вешање дао је, у споразуму с месним заповедником пуковником Хајдлером, поглавар Бакаревић. Пре извршења пресуде Шахинагић је тако злостављао сељаке да су их официри морали бранити од његовог беса, па га је један ударио коцем по глави. За себе је задржао уже којим су били вешани Срби, показивао га и хвалио се. Новембра 1914. довео је с патролом из Праче и потказао Госпаву Терзић, кафеџиницу на Палама, која је била осуђена на вешала и само се неким чудом спасла. "Српска зора", II, 1919, бр. 94 (5/18. V), 1.

метачини кућа и у чарапама су тражили жито, тако да су и деца и одрасли умирани од глади. Управник земаљске штампарије Карл Фолкмер је код реквизиције олова за четири дана избацио из штампарије сва ћириличка слова тежине 12.000 кг у вредности 180.000 круна, а центри новина предао је 42.000 круна.⁵⁸

Српска имања су, поред скоро редовног пљачкања, отимана и поседана и на разне друге начине.⁵⁹ У том смислу интересантни су и поступци колониста Георга Рауха и Терезије Јарош у општинама Кошево и Нахорево у Сарајевском срезу.⁶⁰

Претње Србима нису престајале ни када је рат завршен.⁶¹

Поред свих овде изнетих података није неважно истаћи и оне верског карактера. Реис-ул-улема Мехмед Џемалудин Чаушевић прогласио је 11. децембра (28. новембра) 1914. цихад у Босни и Херцеговини. Мало је истицана а и недовољно уочена папина одлука од 7. октобра 1914. о стављању Унијатске, односно Грkokатоличке цркве у БиХ под његову директну управу. До тада је генерални викар унијата за вршење јурисдикције примао директиве од појединих римокатоличких бискупа, у чијим је дијецезама било таквих верника. Тога

⁵⁸ "Српска зора", I, 1918, бр. 19 (9/22. XII), 1; бр. 14 (28. XI / 10. XII), 2; бр. 24 (18/31. XII), 1; 1919, бр. 100 (16/29. V), 1–2; бр. 43 (25. I/7. II), 2; бр. 102 (22. V / 4. VI), 2; бр. 46 (30. I / 12. II), 2.

⁵⁹ Срески поглавар у Бихаћу Беркс присвојио је град Острожац на Уни, а многе је власнике имања присилио да му их продају за мали износ.

Кнез села Реше Нина Космајац насилно је запосео кућу и цело имање Пере (Паје) Маретића док је он био у аустријској војсци, а цела његова задруга одведена у Мађарску. Остала је сама сестра Анка Гавриловић, снаја Илијина, да му чува кућу и имање. Њу је Космајац избацио из куће и предао шуцкорима, који су је тукли, а с још две друге породице запосео је кућу и сву Перину имовину. За то време Пери је пропало 70.000 кг сена, 70.000 кг сламе, 5.000 кг зоби, 4.000 кг јечма, као и роба и покућство у вредности око 50.000 круна, а њега је лажно оптужио да је противник Аустрије, па је Перо био и у затвору. "Српска зора", I, 1918, бр. 19 (9/22. XII), 1; II, 1919, бр. 85 (16/29. IV), 2.

⁶⁰ Они су сељацима наносили тешке телесне озледе, слали их у таоце, интернирали у Арад и клеветали код власти. Мирку Гучевцу из Кошева су отели комад обрађене и засађене земље, а Ђокану Савићу девет дунума шуме и оранице. Први је обрађивао 12, а други 17 година пре њиховог доласка. Такође су Ристи и Илији Рашевићу отели комад земље, као и Тани Максимовићу. Оклеветали су његовог сина Митра, који је 13 месеци провео у Араду. Филипу Митровићу хтели су да отму комад земље пред кућним прагом, али нису успели. Постигли су то да је он за суђење потрошио три пута више новца него што је земља вредела. Митра Ђокића, начелника у Нахореву, отпремили су у таоце, где је провео осам месеци. Оклеветали су и Ћетка Капора, радника у фабрици фитиља за паљење мина, да у кући има бомбе и пушке. Због тога је страдао, а кад је отишао у војску, провалили су у фабрику и опљачкали је. Истрага која је била поведена против провалника остала је у тајности, а они некажњени. Раух је на путу напао и испребијао Дамјана Крајишника, старог 80 година, тако да је 24 дана лежао у болници, а његову жену и децу је тукао и терао у ледену воду. "Српска зора", II, 1919, бр. 97 (11/24. V), 1.

⁶¹ Тако је Пашан-бег из Коњица српским тежацима претио: "Што сте се ваздигли Срби, ако се ми Муслимани сложимо са Католицима поклаћемо вас све, да вам ни дете у бешици остати неће". "Српска зора", II, 1919, бр. 105 (30. V / 12. VI), 1.

дана папа је основао апостолску администратуру и за првог администратора именовано Алексија Базиука из Бремена, родом из Галиције. Тиме је централизовао рад Унијатске цркве у БиХ, која је директно потпала под Римску столицу и од папе примала директиве да за унијате извршава бискупску власт на подручју БиХ.⁶²

Из свега наведеног може се закључити да је терор над Србима у Босни и Херцеговини за време Првог светског рата био организован. Спровођен је од стране окупаторске аустроугарске власти од најнижег до највишег нивоа, али и од појединаца. За почињене злочине над Србима нико није одговарао, па се има утисак да су били ван закона и да је на њих "дозвољен лов". Највећи број злочинаца у новој југословенској држави није био кажњен за своја недела, а многи су остали у државној служби као да се ништа није ни догодило. То је изазивало непокој код народа, а њима давало подстрек да се боре против југословенске државе. Ти некажњени злочини су један од више узрока што је у Другом светском рату дошло до геноцида над Србима у НДХ.

Mile Stanic

Terror and Crimes of the Austro-Hungary against the Serbs in the Bosnia and Herzegovina 1914-1918

Summary

The paper *The Austro-Hungarian Crimes against the Serbs in Bosnia and Herzegovina from 1914 to 1918* presents the atrocities that Austro-Hungary as a country implemented against the Serbs. Mentioned are those that have been recorded in the official newspaper *Sarajevski list (Sarajevo Newspapers)* and *Srpska zora (Serb Dawn)*. According to these recorded data the Austro-Hungary under the auspices of the law revoked the Serbs citizenship, persecuted them from the homeland confiscating their movable and immovable property, detained them, took them to camps, and as hostages and thereby inhumanely treated them. They carried out mass shootings and hangings, and did not punish individuals who committed crimes. It describes the torture of criminals over their victims: denunciations, false testimonies, abuses. During the demonstrations after the Sarajevo assassination demolitions, burnings and lootings of Serb shops, stores, houses, Serb Orthodox churches were recorded; different methods of tortures during the weapon investigations, which was not searched among the Catholics and Muslims; beatings and punching; forcible property seizure, seizure of money and cattle. Perpetrators of

⁶² "Сарајевски лист", XXXVII, 1914, бр. 306 (12. XII / 29. XI), 2; бр. 289 (25/12. XI) 2.

these crimes were named, as well as those who did not want to persecute the Serbs or prevented murders, which is why they were killed.

From the statements of the *Srpska zora* it is obvious that the Serbs as a people in their occupied and annexed homeland were outlawed.